CATALUNYA I EL GRAN RELAT EUROPEU (1986-2026): CONSCIÈNCIA HISTÒRICA I AMBICIÓ DE FUTUR

Martí Grau i Segú

Fa una mica més de tres quarts de segle, Jean Monnet escrivia un text fonamental per a la unitat europea, un text fundador. Es tracta de la Declaració Schuman, per la qual França i Alemanya deixaven enrere un esperit de confrontació secular i es conjuraven per avançar cap a una federació europea seguint una política de petits passos. Monnet treballà envoltat de col·laboradors que havia triat amb el seu remarcable instint per reconèixer l'empatia i l'excel·lència. Robert Schuman, ministre d'afers estrangers francès, feu seva la proposta de Monnet i la comunicà al món des del *Salon de l'horloge* del *Quai d'Orsay* el 9 de maig de 1950. El primer d'aquests passos fou la creació de la Comunitat Europea del Carbó i de l'Acer (CECA), a la qual s'adheriren quatre països més: Itàlia, els Països Baixos, Bèlgica i Luxemburg.

Tant Schuman com Monnet sabien que el procés que iniciaven havia de ser per molt de temps una construcció oberta, en la que els progressos concrets sobre el terreny assenyalarien la fita següent. Aquest mètode funcionalista assegurava no tan sols l'adequació de cada objectiu concret a les condicions en presència i als recursos materials a disposició, sinó que també feia emergir amplis consensos. Així, més enllà de l'acord necessari sobre el què calia fer de manera immediata, cadascú podia mantenir una expectativa pròpia i diferent en l'horitzó a mitjà i llarg termini.

A vegades, és clar, aquesta manca clarificació sobre el punt d'arribada que uns i altres poguessin imaginar per a la política del futur no fou prou per eliminar les resistències de fons en el moment present. El segon pas identificat per Monnet, el projecte d'una Comunitat Euro-

pea de Defensa acompanyada d'una Comunitat Política Europea, trobà els suports suficients per arrencar, però després de comptar amb bona part de les signatures i ratificacions dels altres estats membres, es trobà barrat per un vot parlamentari contrari a la pròpia França, el país que l'havia proposat. Això fou fruit de la oposició simultània de dos imaginaris adversos d'una especial implantació en aquell període, el del Partit Comunista Francès i el d'un gaullisme que preparava el seu retorn al poder. Tot i que Monnet formulava un mètode que havia de capejar aquest tipus d'esculls, considerant que Europa s'havia de fer a partir de les crisis, ell mateix visqué aquesta situació com un revés personal i dimití del seu càrrec de president de la Alta Autoritat de la CECA. Tot i que ja s'apropava a la setantena, enlloc de retirarse a Houjarray, el seu llogarret d'Illa-de-França, durant els vint anys següents va animar al centre de París el Comitè d'Acció per als Estats Units d'Europa. Des d'aquesta posició, va continuar essent altament influent en la creació de dues noves comunitats el 1957 (la Comunitat Econòmica Europea i la Comunitat Europea de l'Energia Atòmica), la primera ampliació de les Comunitats el 1973 (amb el Regne Unit, Dinamarca i Irlanda com a nous membres), la creació del Consell Europeu el 1974 i la incansable preparació del terreny per a les primeres eleccions directes al Parlament Europeu, que tingueren lloc tres mesos després de la seva mort el 1979.

Monnet, en tant que arquitecte de l'Europa unida, inspirà en el seu cercle un tipus de pensament -el pensament per a l'acció- en què la reflexió intensa estava al servei no pas de grans elaboracions conceptuals sinó de petits objectius amb el potencial de generar grans efectes. Tot i que ell no era gaire amic de la història -considerava que aquesta pot ser l'excusa dels que no volen actuar- resulta evident que a aquesta manera de procedir li cal un relat fet de grans consensos, amb ingredients variables procedents tant de la legitimitat d'arrel històrica com del voluntarisme que es produeix quan un decideix d'actuar de manera no massa condicionada pel passat.

Si des de la Segona Guerra Mundial Europa ha pogut avançar cap a la unitat, ha estat en gran part per la convergència dels relats de diverses cultures polítiques del continent en un gran relat europeu. Evidentment, aquest gran relat europeu no neix amb els primers passos concrets de la integració europea, sinó que es troba ja, molt de temps abans, en la ment de les elits intel·lectuals, polítiques i econòmiques que veuen Europa com el camp privilegiat per al desenvolupament dels seus punts de vista i interessos i que es proposen convèncer dels seus beneficis sectors creixents de la població. Els orígens de l'actual procés de construcció europea - així també del d'un vincle transatlàntic persistent malgrat els sobresalts creixents- es produeix per la sedimentació de contacte entre aquestes elits abans que el seu reconeixement i acceptació s'estengui a una part significativa de la població. Aquest

relat, però, també està marcat, com més va més, per les dissensions i l'esmicolament de les convencions hegemòniques de la postguerra. Ens podem preguntar si el relat és quelcom que tan sols es pot intuir encara que la presència dels seus indicis sigui massiva o si és també quelcom del que se'n pot mesurar l'evidència. Teòrics com Karl W. Deutsch (amb la seva noció de comunitat de seguretat) i Ernst B. Haas (interessant-se pels orígens de la integració europea) inauguraren tot un camp d'estudi sobre la qüestió. L'Eurobaròmetre, instrument creat el 1973 per l'antic cap de gabinet de Monnet Jean-Jacques Rabier, quantifica actituds i posicionaments concrets en la societats europees, identificant-ne divergències i denominadors comuns. Amb tot, no hi ha consens en la literatura acadèmica sobre a partir de quin moment cal considerar que es pot parlar d'un *demos* europeu amb prou assumpcions bàsiques compartides.

Fa quaranta anys, les Comunitats Europees s'ampliaven per tercera vegada, amb l'adhesió d'Espanya i Portugal. Fou en bona mesura la culminació d'un llarg recorregut de la implicació europea en la democratització de la península Ibèrica, que s'havia expressat els anys setanta en l'ajuda de líders com Willy Brandt, Helmut Schmidt i Olof Palme (els dos primers vinculats a l'activisme de Monnet) a les forces d'oposició als règims dictatorials. Hem d'inscriure també en aquesta dinàmica de democratització del sud-europeu la sortida de Grècia de la Dictadura dels Coronels (1967-1974) i la seva pròpia adhesió a les Comunitats el 1981.

Des del 1986, doncs, Catalunya és part de les Comunitats Europees, que a l'inici dels anys noranta esdevenen la Unió Europea. Per tal de fer balanç dels quaranta anys transcorreguts, em sembla escaient estudiar amb quina consciència col·lectiva sobre el propi bagatge històric i amb quines expectatives de deixondiment nacional el nostre país creuà aquest llindar. Per a qualsevol societat, l'examen de la pròpia història està estretament lligat als objectius que es marca per a futur: aquest fet es manifestava amb una intensitat especial per a Catalunya a mitjans dels anys vuitanta, per tot allò que una Europa sinònim de llibertat aportava en deixar enrere el llegat de la dictadura, però també per tot allò que podia aportar a l'afirmació d'una nació sense estat. El fet que Monnet hagués assegurat *nous ne coalisons pas des États, nous unissons des hommes* mostra fins a quin punt la construcció europea del que ell fou el principal artífex ha estat oberta a tota mena de relacions polítiques que posen en qüestió el monopoli dels estats en l'escena internacional. No és pas que Monnet tingués al cap un rol específic per als actors polítics subestatals: no eren aquestes les coordenades del moment i la seva era més aviat una aposta per federar individus, amb el federalisme suís com a mirall. Aquesta manera de veure les coses no resulta, però, sense conseqüències per a l'ordenament comunitari i, amb el temps, s'hi ha introduït el principi

de subsidiarietat, que atorga al nivell administratiu més proper possible als ciutadans la legitimitat principal per a vetllar per a llurs interessos. Afegiré a la meva reflexió algunes notes sobre quin ha estat i és el meu punt d'observació personal, perquè sigui entès d'on venen les opinions que expresso aquí a tall d'assaig. Com a conclusió, esbossaré algunes idees sobre on el *pensament per a l'acció* ens podria conduir com a poble en l'escena europea, si el que busquem és tant mantenir l'estreta associació que existeix entre els ideals europeus i la nostra construcció nacional com incidir en la bona direcció del món, comptant amb un país i un continent cada vegada més cohesionats.

I. CATALUNYA, UN *UNICUM* EUROPEU?

Com veu la Catalunya de 1986 el seu encaix en aquest gran projecte col·lectiu que és la construcció europea? Amb quin imaginari històric arriba el país aquesta confluència pràctica amb altres societats europees? Com han evolucionat des d'aleshores aquestes percepcions? La democràcia espanyola és jove el 1986, però hi ha molts altres factors històrics que condicionen la posició de Catalunya, tant a nivell intern com extern. El govern de la Generalitat el 1987 subratllà el dinamisme de la societat catalana amb la campanya *Som 6 milions*, d'una especial visibilitat. El 1988 fou l'any del mil·lenari de Catalunya, que es va commemorar amb una campanya institucional similar. Abans que puguem mirar de respondre a aquestes preguntes, convé que examinem, encara que sigui de manera molt esquemàtica, les etapes històriques que poden explicar la permanència en el temps d'una *politeia* com la catalana.

La data del mil·lenari fa referència a la ruptura del comte de Barcelona Borrell II el 988 amb la monarquia franca, a la qual es trobava subjecte fins aleshores, en no obtenir-ne ajuda contra una de les periòdiques incursions arabomusulmanes. Els territoris que reunia el comte havien format part de l'imperi carolingi, pràcticament des del moment mateix del sacre imperial de Carlemany, temps enrere: poc després que, el dia de Nadal de l'any 800, el Papa hagués conferit a Carlemany una dignitat que feia més de tres-cents anys que havia estat vacant en l'occident de les antigues possessions romanes, les tropes franques s'emparaven de Barcelona. En el moment de l'acció de Borrell II, la legitimitat imperial feia dècades que s'havia esmunyit d'entre les mans dels successors de Carlemany passant a la base territorial dels Otònides més a l'Est -el Sacre Imperi Romanogermànic- i el control directe de la monarquia franca per altra banda havia quedat reduït a uns pocs territoris esparsos entre la Sena i el Loira. Amb tot, el record d'aquesta legitimitat perdurà en el temps en el trànsit de la monarquia franca a la monarquia francesa i mantingué latent en aquesta tant la prerrogativa sobre els territoris qui hi havien estat subjectes com la pretensió

del manteniment d'un estatus imperial sense el nom: segons la fórmula posterior de Guillaume de Plaisians, al llarg dels segles el monarca francès es considerà «emperador en el seu regne» i mantingué una tensió constant amb els emperadors nominals.

Parlar d'*imperi* per referir-nos a les arrels de les societats d'avui pot semblar fora de lloc i al mateix temps, en l'actualitat, s'aguditza el debat sobre un possible retorn de les dinàmiques imperials. El fet és que, tot i que històricament ens semblen llunyanes, aquestes han marcat les nostres societats fins ben recentment i, malgrat l'ascens del model de l'estat nació en l'escena internacional, mai no s'han esvaït del tot. Des dels orígens, la *politeia* catalana «dialoga», demarcant-se i desmarcant-se'n, amb la legitimitat imperial, i experimenta ara i adés les conseqüències pràctiques de la seva proximitat geogràfica als sistemes imperials o fins i tot del seu sotmetiment a aquests. Aquesta dialèctica amb l'òrbita post-carolíngia no es resolgué en un acte formal de separació fins el 1258, amb el Tractat de Corbeil: Lluís IX, rei de França, renuncià a una possessió sobre la Marca Hispànica que feia segles que no exercia i en contrapartida Jaume I, comte de Barcelona i rei d'Aragó, feu el mateix amb la major part dels territoris ultrapirinencs que el seu pare, Pere I havia mantingut com a feus fins a la seva derrota i mort a la batalla de Muret (1213). D'aquesta derrota, Jaume I ja n'havia extret ben aviat les conseqüències i arribà a la taula dels acords amb el rei de França havent compensat les pèrdues del nord amb una notable expansió cap al sud (el Regne de València) i cap al sud-est (el Regne de Mallorca). La denúncia definitiva i efectiva d'aquest lligam imperial es produeix al bell mig d'un segle XIII en què el Papat aconseguí, probablement com mai i com mai després, apropar-se a la versió eclesiàstica de monarquia cristiana, és a dir, a un ideal en què el pontífex ha finalment pres el relleu dels antics emperadors romans en la direcció, no només dels afers espirituals sinó també dels afers terrenals en un món unificat políticament. És una tendència que havia arribat a la seva etapa àlgida sobretot amb Innocent III, que havia iniciat el seu Papat el 1198: l'infant Jaume, en caure Pere a Muret, fou posat sota la seva tutela i així mateix ell volgué controlar les possibilitats de Frederic de Hohenstaufen durant la seva minoria d'edat d'accedir al tron del Sacre Imperi Romanogermànic, la instància que s'interposava encara enfront a les pretensions de primacia política del Papa. Frederic II esdevingué un dels emperadors d'importància més formidable i fou només amb la seva desaparició el 1250 que la institució va empal·lidir enfront el Papat. En el context d'aquesta pugna, les monarquies medievals es consolidaren prenent cada cop més distància de la més que mil·lenària legitimitat imperial, ara sota l'empara, ara sota la pressió d'un Papat que veia a tocar l'oportunitat de situar-se en el punt més alt de la jerarquia política.

És en el joc entre la localització de Catalunya en la perifèria imperial i l'afirmació de la seva alteritat respecte a l'imperi que aquesta desenvolupa la seva *politeia*, amb fortes dosis de continuïtat fins a l'actualitat. És potser aquí que cal buscar la clau de la permanència en el temps de la identitat de Catalunya: penso que no cal mirar d'arrenglerar-se amb alguns autors que busquen casos precoços de sorgiment de l'estat nació com a excepció a la regla que dona a la Revolució Francesa l'acta de naixement del model, amb l'*avantgout* dels casos anglès i nord-americà. L'obra de Cancelleria Reial, plasmada en uns fons documentals medievals sense parió, mostra la remarcable articulació del govern medieval català i el de la Corona d'Aragó en el seu conjunt, així com la permeabilització d'aquesta complexa activitat administrativa en la societat. En paral·lel a la guerra dels Cent anys i al Cisma d'Occident, la Corona d'Aragó aconseguí mantenir una notable continuïtat en la seva expansió i projecció mediterrànies. L'arranjament d'aquests conflictes europeus obrí una etapa en què diverses monarquies, buscant nous models de puixança, tendiren a aglutinar-se en quelcom que, almenys conceptualment, depassava llur atomització medieval: el somni de la monarquia universal o monarquia cristiana, com a manera de prevaler sobre els altres. Així, Catalunya entrà de nou en la demarcació imperial, aquesta vegada de la mà de Carles V, que conegué la seva elecció imperial al Principat (1519). Les fonts parlen de l'alegria dels locals: a Catalunya no li era entranya ni aquesta agregació territorial que mantenia intactes els drets constitucionals dels territoris ni el fet d'un monarca forçosament absent, donada la multiplicitat dels seus territoris. La pressió que una gran part d'Europa occidental sentí al segle XVII per acomodar-se a la centralització i al poder omnímode dels monarques es feu sentir a Catalunya, que es revoltà el 1640 contra el seu sobirà, al mateix temps que Portugal. L'imaginari dels catalans del moment permetia concebre com a alternativa una república sota la protecció del rei Lluís XIII de França, un monarca que, fidel a la seva estirp, es considerava «emperador en el seu regne». Malgrat el retorn a l'obediència de la Monarquia Hispànica, es pot considerar que el procés es clogué amb la supressió de les llibertats catalanes al terme de la contesa internacional de la Guerra de Successió (1715) i en un marc cronològic molt proper al de la fusió del Parlament d'Escòcia amb el d'Anglaterra el 1707, per exemple.

De deixar enrere el seu ordenament ancestral i de la imposició de nous deures, no se n'ha de deduir que el Principat s'integrés en un sistema de transversalitat de drets com a generador d'una nova legitimitat: els habitants dels territoris de l'antiga Corona d'Aragó no pogueren fer comerç amb Amèrica fins al regnat de Carles III i les tendències uniformitzadores il·lustrades que els Borbons hispànics podien arribar a afavorir i protegir no anaven acompanyades de la mateixa mobilització d'inversions que en el cas dels Borbons francesos.

Més enllà de les vacil·lacions a l'hora de definir-ne la pròpia legitimitat, l'imperi napoleònic pot ser entès com un intent d'exportar arreu d'Europa els valors revolucionaris fins aleshores vinculats a l'estat nació en què s'ha convertit França sense renunciar però als instruments que podia encara proporcionar la puixança imperial. Napoleó feu passos per incorporar Catalunya directament al seu imperi mirant d'explotar, amb èxit força limitat, la singularitat de la llengua i la història del Principat. La Guerra de la Independència ha estat identificada com el moment en què hauria estat possible el naixement d'un moviment i d'un projecte d'Estat nació espanyol, en un fenomen de desvetllament similar al d'altres llocs d'Europa. Però l'ideal quallà, malgrat els entusiasmes unitaris que s'hagin pogut identificar a Catalunya: la munió d'expressions que ens parlen d'aquestes expectatives no qüestiona aquest fracàs, sinó que el posa en evidència. Ni l'estructura econòmica i social, ni la cultura política i ni la pervivència de colònies contribuí a desfer la mentalitat imperial i no ajudà a cohesionar-se en Estat nació com ho fan d'altres (Itàlia, Alemanya). La pèrdua de Cuba (1898) despertà grans dosis de nerviosisme envers els defensors de la identitat catalana, com evidencià l'assalt de militars a les redaccions del *Cu-cut* i *La Veu de Catalunya* el 1905: en àmbits centralistes, Catalunya esdevenia l'enemic interior que havia de suplir l'absència d'un federador extern en un marc internacional que havia decididament girat l'esquena a Madrid. Sectors immobilistes a Espanya, en el moment de plantejarse el camí dret cap a l'estat nació segons els patrons a l'ús, descobreixen una realitat inassimilable i irreconciliable amb aquest mateix objectiu, la catalana. És, sobretot, una realitat que ja ha emprès el camí del reconeixement de la seva singularitat com a poble, amb una socialització del vessant cultural, sobretot a partir de la instauració dels Jocs Florals a Barcelona el 1859 i amb una arrencada política que podem situar a les Bases de Manresa el 1892, tot i que evidentment no falten plantejaments anteriors. Les posicions, però, no seran mai netament antagòniques: seguint una pauta força europea, a una primera Renaixença que esgrimia la cultura pròpia enfront dels ressorts d'un estat que no la tenia en compte i que, amb Mazzini, es podia projectar en una certa fraternitat europea de pobles, seguí un període en què la construcció nacional s'havia de valer justament dels ressorts de l'estat. Així com a l'idealisme del Congrés de Frankfurt seguí la geopolítica de Bismarck i a la defensa de l'Europa dels pobles de Mazzini seguí la raó d'estat de Crispi, els prohoms catalans, al tombant de segle, volien sobretot una nació que contribuís a la glòria econòmica i a la presència espanyola al món -a condició que en poguessin exercir el lideratge. El ressorgir català era vist com l'única possibilitat de fer Espanya gran, i com a la demostració que si aquesta grandesa feia segles que no es donava, era perquè d'aquest temps ençà, les relacions de poder s'havien construït sobre una base errònia.

Però davant el manteniment tenaç de la diferència (Catalunya es dotava de tots els instruments culturals de l'estat nació, incloent-hi la traducció d'un bon nombre de clàssics grecs i llatins, la creació de l'Institut d'Estudis Catalans, acadèmies, museus, etc.), res no hi podia el missatge conciliador per dissipar la por. A la qüestió de l'allunyament d'Espanya respecte d'Europa (hom pot argumentar que, abans que l'Imperi Otomà, des de finals del segle XVII la Monarquia Hispànica havia estat vista com l'*home malalt d'Europa*), s'hi afegia la qüestió de l'Estat que busca la modernitat sempiternament fracturat, tant ideològicament (les dues Espanyes de reaccionaris versus modernitzadors) com territorialment. En els orígens de la Guerra Civil (1936-1939) intervingueren tots aquests clivatges.

Després de la guerra, les meditacions retrospectives més punyents van des del desassossec d'un Gaziel que veu el passat estroncat en el present a les exhortacions de Jaume Vicens Vives o Maurici Serrahima perquè la consciència de la mateixa història obri pas a un futur millor enmig d'aquest present angost. Per mirar d'efectuar el canvi, la Constitució de 1978 creà no pas nous ens per als col·lectius nacionals amb reivindicacions històriques, sinó un Estat autonòmic que combina el principi del reconeixement de nacionalitats històriques amb la transferència competencial a un mapa regional familiar, redefinit només en punts concrets. El govern autonòmic de Catalunya de seguida fou capdavanter entre els ens subestatals europeus a desenvolupar una acció internacional pròpia. S'hi afegia, a més, la irradiació de Barcelona com a gran urbs mediterrània, aviat reforçada amb la seva candidatura olímpica.

El 1986, any de confirmació d'aquesta candidatura olímpica fou també el moment de l'adhesió d'Espanya a les Comunitats Europees. D'entre els grans projectes de l'Estat, cal esmentar també l'organització de l'Exposició Internacional de Sevilla de 1992, que mostrava així mateix una important via cap a la modernitat: fou el moment del primer tram de l'AVE, que connecta Madrid i Sevilla. Entre les fites fonamentals, el camí a aquesta modernitat escollida, hi hagué el referèndum sobre la pertinença a l'OTAN, també el 1986. El resultat fou positiu en el conjunt de l'Estat. Catalunya i el País Basc es pronunciaren majoritàriament en contra, probablement per la consciència que la subjecció dictatorial franquista s'havia recolzat en el tractat d'amistat amb els Estats Units i per una implantació més elevada de valors postmaterialistes crítics amb el model polític, econòmic i estratègic que liderava la superpotència.

Fou un moment clau per a l'afirmació de la doble vocació de Catalunya, a la vegada mediterrània i europea. Totes dues coses no van sempre juntes: vegem el cas d'un *mezzogiorno* o d'un *pensiero meridionale* a Itàlia, que a voltes se sent mediterrani, sense per això sentir-se

particularment europeu. L'organització simultània dels Jocs Olímpics i de l'Exposició Universal en la façana est i sud de l'estat contribuïa a reafirmar la identitat mediterrània del conjunt de la seva identitat i de la projecció exterior, de manera indissociable del fet europeu. El relat català i l'espanyol sobre la Mediterrània i sobre Europa han mantingut marcats trets de diferenciació, però en aquests moments exhibien una notable complementarietat en ares de l'objectiu comú de la modernitat.

Al mateix temps, les elits polítiques i socials catalanes i espanyoles defugien el fet d'abordar en comú el que això significava per a l'articulació territorial de l'Estat i pel relat que li havia de donar sentit. Es desenvolupaven, en canvi, dos discursos incompatibles: d'una banda, l'opinió a l'exterior de Catalunya minimitzava el fet de la diversitat com a un fet pràcticament anecdòtic, destinant a atenuar-se progressivament. Per l'altra, l'opinió a Catalunya presentava l'estat com un espai creixentment obert a aquesta diversitat i en el que era únicament qüestió de temps fins que es trobés l'equilibri virtuós, fent valer les raons de Catalunya. Resultava impossible que els dos punts de vista es trobessin.

En el pla politico-intel·lectual, podem identificar dues excepcions, reveladores, tant per la seva solidesa com pel seu aïllament. Es tracta, d'una banda, en el camp conservador, de Miguel Herrero de Miñón i, de l'altra, en el camp progressista, d'Ernest Lluch. El primer havia estat pare de la Constitució i el 1987 optà a la presidència d'Aliança Popular (AP). El segon és Ernest Lluch, catedràtic d'Història de Doctrines econòmiques, que fins al 1986 havia estat ministre de Sanitat i drets dels consumidors dintre del govern del PSOE. Des de posicions acadèmiques i personals molt diferents (la matriu castellana en Herrero, el coneixement directe i profund de Lluch de València i el País Basc), ambdós presenten una visió d'una Espanya composta històricament com a base per a la construcció del present i del futur. No s'estan de parlar de drets històrics tant com a fonament necessari de l'ordre jurídic (Herrero) com del desenvolupament econòmic, social i cultural de l'Estat (Lluch). Herrero fou derrotat en la contesa del lideratge d'AP i reprengué les seves activitats acadèmiques en un relatiu segon pla: a Catalunya fou distingit amb el premi Blanquerna i amb la Creu de Sant Jordi, al País Basc amb el Premi Sabino Arana. Lluch tornà a la docència després de la seva etapa de ministre, esdevingué rector de la Universitat Internacional Menéndez y Pelayo i fou assassinat per ETA el 2000.

II. ARQUEOLOGIA DE L'OPTIMISME EUROPEU

Els objectius estatals de l'horitzó 1992 es complementaven de manera remarcable amb l'horitzó europeu d'aquell mateix any, en què nasqué la Unió Europea. Ara bé, cal tenir en compte que en el moment de l'adhesió d'Espanya i Portugal aquest procés encara estava a les beceroles. Hi havia hagut un projecte de Tractat de la Unió Europea d'Altiero Spinelli (Spinelli morí el 1986) i l'inici de la Comissió encapçalada per Jacques Delors el 1985, l'executiu comunitari més transformador de la història. És veritat que l'Acta Única Europea de 1987 exercia la funció de full de ruta, però molt estava encara per escriure en el procés de gestació de la Unió Europea.

Catalunya acudia doncs a aquest debat amb un alt sentit de la seva especificitat, considerant el seu cas com quelcom d'absolutament atípic en el context històric i polític europeu i a la vegada amb una total confiança en què Europa era la solució a bona part dels dèficits que hem apuntat. El proeuropeisme era àmpliament compartit per la resta de l'Estat. Els sectors antigament vinculats al franquisme hi veien l'oportunitat d'una homologació europea d'unes noves credencials democràtiques i de superar el hiatus observable la resta d'Europa occidental, on arreu la democràcia cristiana històrica i el liberalisme havien constituït una part important de l'antifeixisme en la Segona Guerra Mundial i la postguerra. En el conjunt de l'estat, la presència d'aquestes famílies polítiques havia estat molt minoritària. L'esquerra veia l'europeisme actiu com a una conseqüència natural del binomi que durant els anys de dictadura havia identificat «Europa» i «llibertat» i que havia estat expressat en fets per l'ajuda de destacats partits polítics del nord als partits d'oposició, sobretot durant la primera meitat de la dècada dels setanta. L'antieuropeisme era, doncs, pràcticament inexistent, a diferència d'altres països com Alemanya, on la socialdemocràcia no havia definitivament guanyada per a la causa europea fins a l'osmosi pacient practicada pel Comitè d'Acció de Monnet i amb la renúncia de l'SPD al marxisme en el seu congrés de Bad Godesberg el 1959. A Espanya, el comunisme dominant a l'oposició en els anys setanta i en declivi de suports a partir de principis dels anys vuitanta veia Europa com a una via natural en el mateix procés de rehabilitació, després del debat no gens fàcil sobre la legalització del Partit Comunista i del sorgiment de l'euro-comunisme com a corrent internacional, que obtingué carta de naturalesa en una reunió de Madrid el 1977 en la que participaren Enrico Berlinguer, Georges Marchais i Santiago Carrillo.

La consciència d'una vocació europea de Catalunya fermament arrelada en la història actuava com a element de confiança. Si l'encaix de Catalunya en una futura Espanya plurinacional havia de ser possible,

l'encaix de Catalunya en una Europa, *locus* de la diversitat i la tolerància, encara ho havia de ser més. Els símbols d'arrel històrica no faltaven: Empúries, a la Catalunya Vella, com a porta dels grecs i romans a la península (més que no pas Tarragona, a la Catalunya Nova, que podia fer pensar en una Roma abassegadora i en una corresponsabilitat massa gran amb la resta de la península, pel fet mateix de l'antiga capitalitat de Tàrraco sobre el conjunt). El romànic, més que no pas el gòtic, el primer oferint la simplicitat i la puresa dels nombrosos temples pirinencs i d'una densitat patrimonial sense igual, enfront de la principal dificultat de singularitzar un gòtic percebut com a més transversal a altres contrades i amb un fulgor especial a València i a Mallorca, dintre dels territoris de parla catalana, però fora del Principat. Un Renaixement del tot absent per millor poder subratllar la dissort i la resiliència de la *Decadència* durant d'Edat Moderna i un Barroc que es fa aparèixer de manera discrecional per ressaltar la fructífera inventiva popular que el període d'abatiment genera sis plau per força. Més modernisme que no pas noucentisme, el primer permetent un rebrot de les arrels medievals glorioses, de germinació esponerosa, mentre que el segon, amb el seu universalisme i la seva insistència en l'ordenació, de manera paradoxal, esdevé massa autoreferencial i el seu rigor, per a altra banda, acaba essent vist com a massa proper a l'estètica que els feixistes i d'altres *anti-lumières* adoptaren en el segon quart del segle xx.

L'enginyeria política del possible excloïa diverses coses. Hi podia haver desconfiança envers un sistema de descentralització que era en realitat simètrica pel que fa al punt d'arribada i en què l'asimetria es limitava al procediment, a l'existència de dues vies de desplegament competencial (art. 151 i art. 143), No era, però, qüestió tampoc de reclamar una autonomia a l'estil de les regions italianes d'estatut especial (Friül, Sardenya, Sicília, Trentino-Alto Adige i Vall d'Aosta), que manllevaria a Catalunya centralitat política i econòmica més que no pas donar-li'n. Les proclames de federalisme o confederalisme podien fer pensar massa a etapes passades i convulses de fraternitat estèril i, per tant, tampoc es mantenien a l'ús més habitual. El lideratge econòmic a Espanya i el fet d'exercir de pont de l'estat vers Europa s'imposava, doncs, i per això tampoc no es parlava d'independència, o se'n parlava poc. L'expressió d'un sentiment independentista era francament baixa, sota mínims en la primera legislatura, en la primera legislatura autonòmica. En els anys següents, la brostada d'un cert discurs independentista no deixà de ser circumscrit a formacions de discreta implantació, fluctuant segons els relleus en els lideratges. La consigna dominant en el món polític era la indeterminació del model territorial com a manera d'avançar en el dia a dia i la utilització recurrent de l'argument de la Catalunya maltractada com a manera de reclamar un lideratge econòmic a Espanya i en la relació d'Espanya

amb Europa, més que no pas reclamar una clarificació dels termes de la relació de Catalunya i Espanya en el capítol polític i territorial.

L'acció exterior catalana esdevenia pionera en molts aspectes en l'àmbit europeu des del moment mateix de l'adhesió a les Comunitats Europees, i fins i tot abans, per la versatilitat que li donava desplegar uns instruments i un discurs d'estat sense proclamar-se estat. En comparació, d'altres actors subestatals de la primera hora en l'escena comunitària mostraven un procedir molt més ancorat en la vigilància específica dels interessos territorials que podien estar en joc en la presa de decisions a Brussel·les i Estrasburg. Per a ells, la justificació de la seva acció reposava sobretot en l'eficiència immediata, xifrada en resultats sectorials concrets. Per a Catalunya, l'acció havia de trobar tant la seva justificació com el seu efecte multiplicador en l'explicació, a Europa i al món, de la singularitat del país i de la seva posició relativa respecte d'altres. Podríem dir, però, que la catalana és una actitud que fa escola i és seguida de prop per un nombre creixent d'actors a mesura que augmenten els dossiers sectorials que se situen directament sota competència europea, pel sorgiment d'un marc institucional amb identitat pròpia al Comitè de les Regions i, en general, per la consciència creixent de la importància del relat en les relacions exteriors. Entre els instruments de què es dota Catalunya i les iniciatives que promou, podem recordar, a banda del Patronat Català Pro Europa, actiu ja des de 1982, la xarxa transnacional i interregional dels Quatre Motors el 1988 (declinació i duplicació regional del motor francoalemany reconegut en el pla dels estats) amb Baden-Wurtemberg, Roine-Alps i Llombardia, la creació de l'Institut Català de la Mediterrània (1989) i l'establiment del Premi Catalunya (1989). No hi havia encara una Conselleria d'Exteriors, però, potser per les resistències que això podia suscitar, o potser perquè la mateixa presidència de la Generalitat estava directament imbuïda d'aquest esperit d'acció exterior: aquesta creació arribarà el 2016.

En aquest context, Catalunya anà a ulls clucs i amb confiança absoluta vers un horitzó desconegut de constitucionalització de l'espai europeu, l'horitzó de 1992 en què havia de néixer la Unió Europea. Malgrat la consigna de Monnet *nous ne coalisons de des États, nous unissons des hommes*, res no feia intuir el lloc que les regions -encara menys les regions sense estats- ocuparien de manera efectiva en la nova Europa. Ara bé, la consciència que l'aprofundiment de la integració europea suposava un buidament parcial de la sobirania dels estats omplia de confiança i optimisme la gran majoria d'àmbits de la societat catalana pel que fa a Europa. La integració europea relativitzava el pes dels estats, destruint-ne diverses àrees de monopoli. En això, les institucions comunitàries i les forces proeuropeistes podien trobar les regions al seu costat. S'establia així una triangulació que semblava rutllar i un potent relat integracionista que gaudia d'amplis consensos: tothom hi podia veure defensats els seus interessos, fins i tot els estats, sobretot des que

la creació del Consell Europeu —com hem vist, inspirada per Monnet al final de la seva vida— permeté els líders dels estats membres fer visualitzar el seu guiatge sobre el procés.

Hi ha un fet circumstancial que esdevingué determinant per donar un pes material a l'Europa de les regions: Felipe González, davant l'imminent inici del procés de l'ampliació vers l'Est, el 1992 negocià i obtingué la creació Fons de Cohesió, amb la mirada posada en què beneficiessin sobretot àrees del sud del continent, amb indicadors socioeconòmics inferiors respecte a la resta. Es podia tractar de regions en conjunt allunyades de la convergència (de la mitjana europea d'aquests indicadors) o es podia tractar de regions a priori pròsperes (és el cas de Catalunya), però amb dèficits estructurals en algunes de les seves zones concretes, sovint també pel fet mateix de la industrialització, però també pel relegament de zones rurals en el pas cap a una nova economia. Es tractava d'un crit d'atenció sobre les necessitats del sud enfront de la mirada persistentment dirigida a l'Est un cop havia caigut el Mur de Berlín (1989), Alemanya s'havia reunificat (1990) i la Guerra Freda havia quedat definitivament endarrere amb la fi de la Unió Soviètica (1991). Els fons destinats a la política regional europea portaren a la necessitat d'una regionalització d'Europa o d'una harmonització de l'estructura territorial europea entorn de les regions per poder justament gestionar aquests recursos de manera eficaç, entre altres motius.

Amb aquesta arrencada, els noranta foren anys d'un optimisme gairebé il·limitat sobre les possibilitats d'Europa, tant el front interior com exterior. L'acció de Delors culminà en les negociacions del Tractat de Maastricht (1991), la seva signatura (1992) i la seva entrada en vigor (1993). Amb el Tractat de Maastricht, la Unió Europea nasqué no pas com a nova construcció que suprimís velles estructures multilaterals, sinó com a paraigua que les aixoplugava i les rellançava amb atribucions més ambicioses. Per una banda, el mètode de la *integració* —en oposició al mètode molt més clàssic de la *cooperació*, abocat a donar resultats més aviat modestos en un món creixentment interdependent—assolia noves cotes amb una veritable explosió de polítiques comunitàries. Per l'altra, per bé que la política exterior es mantenia com a l'àrea completament refractària a aquesta integració, la Unió Europea naixia com a una organització subjecta al dret internacional públic: Europa s'obria pas com a nova potència benigna, que havia de deixar enrere l'antic domini i els vells hàbits de les potències. En això tothom hi sortia guanyant. Les institucions comunitàries agafaven un protagonisme inusitat. Els estats veien ampliat el seu radi d'acció internacional gràcies a les sinergies en augment. Els ens subestatals (les regions, però també els municipis) trobaven el seu encaix i un reconeixement més elevat de la seva realitat a mesura que els estats afluixaven el monopoli del control que havien exercit anteriorment i s'avenien a què aquells poguessin defensar directament els seus propis interessos a Brussel·les i al món.

En el conjunt de la nova unió, no era només aquesta triangulació el que feia funcionar les coses. A aquesta disposició de les coses convenien objectes clars per assegurar-ne el dinamisme constant. Dos grans objectius —dos grans elements de relat, diríem— mogueren les coses durant bona part dels anys noranta i els ben primers anys del segle XXI. En primer lloc, l'ampliació. No es tractava només d'explicar que segurament aviat hi hauria nous Estats membres que s'afegirien als existents, sinó de presentar-ho com a un triomf dels valors democràtics de què l'Europa unida sempre havia fet gala, així com d'un veritable retrobament o reconciliació entre dues meitats d'un mateix continent, escindit durant gairebé mig segle per l'antagonisme ideològic (resulta incongruent, en aquest context, parlar de reunificació d'Europa, pel fet que històricament Europa no ha estat mai unificada). En segon lloc, la moneda única, per la introducció de la qual s'estableixen les diferents fases durant la Comissió Delors. Com succeïa també en la qüestió de l'impuls del mercat únic, la moneda única fou en part possible gràcies al pensament per a l'acció del *segon* Comitè d'Acció dels Estats Units d'Europa, liderat per Max Kohnstamm, estret col·laborador de Monnet, que com hem vist havia estat artífex del primer comitè.

Aquestes dues fites exerciren un poder extraordinari sobre la dècada que va des de 1994 fins al 2004, al final de la qual els europeus tingueren l'euro a la butxaca i deu nous països s'havien adherit a la Unió. Els imaginaris que s'hi associaven donaren dinamisme a tot l'engranatge polític i institucional europeu i nombrosos dossiers, apareixent com a subsidiaris, avançaren amb aquesta empenta. Això es relacionava amb el debat sobre si calia privilegiar l'aprofundiment o l'ampliació i que, després de força discussions, es resolgué dient-se que calia fer totes dues coses en paral·lel. Per poder acollir nous membres, calia introduir canvis, tal com es produí amb el Tractat d'Amsterdam i, sobretot, el Tractat de Niça, signats respectivament el 1997 i el 2001. Per altra banda, la concomitància de tots dos esforços permetia a vegades negociar l'aixecament dels vetos que es produïen en cada front. Per al conjunt del continent, però, no es tractava d'un moment de placidesa: la guerra era present a l'antiga Iugoslàvia des del principi dels anys noranta i revifà fins i tot amb la guerra de Kosovo a finals de la dècada, malgrat la pausa dels Acords de Dayton el 1995. Barcelona mostrà la seva solidaritat amb la creació del Districte 11 a Sarajevo, per exemple. Rússia sota Borís Ieltsin apareixia força alineada amb Europa i els Estats Units, tot i que aquests es mostraven incapaços de definir què calia fer amb aquest vast país eurasiàtic, més enllà d'incloure'l de manera més aviat cosmètica a la nova Associació per a la Pau de l'OTAN. Cap al final de la dècada, les dissensions amb Kosovo mostraren ja la fractura que venia i que no faria més que obrir-se amb els successius mandats de Vladímir Putin.

Entre les coses que es produïren per equilibrar l'èmfasi en les polítiques de preadhesió adreçades als països d'Europa central i oriental, cal comptar-hi una renovada atenció cap al sud, vers la Mediterrània. El 1996 se signà la Declaració de Barcelona, que establia l'Associació Euro-mediterrània. Barcelona exercia de ple la capitalitat d'aquest procés, amb una notable capil·laritat de relacions econòmiques, culturals i socials en tota la conca del mar i amb un compromís de corresponsabilitat del conjunt de la Unió Europea en el futur de l'àrea.

La vitalitat del sistema polític i institucional europeu en conjunt es feia palès amb un Parlament Europeu proactiu, que no dubtà a censurar i fer caure la Comissió encapçalada per Jacques Santer el 1999. La nova Comissió de Romano Prodi (1999-2004) volgué trobar una expressió concreta de tot l'optimisme acumulat en els darrers anys del segle xx i proposà la creació d'una *Wider Europe* -després reconduïda en Política de Veïnatge-, una zona definida per relacions d'interdependència que depassava els límits estrictes del continent europeu i on lideratge de la Unió Europea havia de ser un factor de desenvolupament i de concòrdia.

Els atemptats de l'11 de setembre de 2001 a Nova York i Washington qüestionà l'escenari diàfan que Francis Fukuyama havia predit en anunciar la «fi de la història». Per alguns suposava, en canvi, la prova de l'imminent acompliment de la teoria de Samuel Huntington sobre el xoc de civilitzacions, l'altre gran paradigma que havia fet fortuna en els intersticis entre el món acadèmic i l'opinió pública. Arran de la resposta dels Estats Units, primer contra l'Afganistan i sobretot després contra l'Iraq, es produí una fractura entre els aliats de Washington i els seus crítics, respectivament, classificats pel secretari nord-americà de Defensa Donald Rumsfeld com a *nova Europa* i *vella Europa*. La guerra d'Iraq suscità a Barcelona la reacció més massiva d'arreu del món, amb la manifestació del «No a la guerra» el 15 de febrer de 2003, de la qual el mateix Bush es feu ressò. La recomposició de les relacions transatlàntiques es produí en un moment encara força dolç per a Europa, el d'un procés constituent que havia tingut la seva pedra de toc en un discurs del ministre d'exteriors alemany Joschka Fischer el 2000 i que havia de culminar amb els treballs Convenció Europea en forma de projecte de Tractat Constitucional. La signatura del tractat tingué lloc a Roma el 29 d'octubre de 2004, pocs mesos després que l'onada d'ampliació més gran de la història de l'Europa unida arribés a bon port amb l'adhesió dels deu nous Estats membres.

De cop i volta, el 2005 s'acumularen els problemes. En celebrar-se diversos referèndums sobre la Constitució europea, es produïren resultats negatius als Països Baixos i a França, cosa que motivà l'inici d'un període de reflexió que durà fins al 2007. A Catalunya, malgrat el seu europeisme, l'oposició a la Constitució europea no fou menyspreable,

tant pel fet que sectors significatius consideraren que no s'hi donava cabuda a les nacions sense estat com per la percepció d'una incapacitat per a abordar qüestions postmaterialistes a què una part important de la societat catalana donava prioritat. En celebrar-se el referèndum no vinculant a Espanya, el vot contrari a Catalunya (28 per 100) estigué deu punts per sota del que fou en el conjunt de l'Estat (18 per 100).

En l'àmbit internacional, es feia evident que el tancament de la fractura que havia dividit els països europeus entorn de la guerra de l'Iraq no es feia necessàriament en benefici d'aquella autonomia estratègica que els europeus es prometien en la dècada anterior, sinó que es saldava en un alineament sense matisos amb els Estats Units. Com a símptoma, hi hagué la tria de José Manuel Durão Barroso —el primer ministre portuguès que havia exercit d'amfitrió de la cimera de les Açores que va portar a la invasió de l'Iraq— com a nou president de la Comissió Europea a partir de novembre de 2004. A diferència del seu predecessor, seguí una línia propera als punts de vista dels Estats i als interessos del Consell i abandonà, per tant, l'esperit federalitzant que la Comissió fins aleshores en molts moments havia tingut al llarg de la història de la construcció europea. No és pas que Durão Barroso reaccionés contra el que s'havia assolit fins aleshores en aquest sentit: justament, en una conferència de premsa, es deturà a desenvolupar l'argumentari del professor Jan Zielonka segons el qual calia veure en l'Europa unida un imperi de nova generació que entroncava amb els aspectes més benignes de la governança medieval i proto-moderna, deixant enrere el parèntesi històric de la sobirania omnímoda de l'Estat nació. En la pràctica, fou la seva inclinació a concentrar-se en la gestió d'afers corrents, lluny de qualsevol utopia i seguint el signe dels temps, el que imprimí un abans i un després a un relat europeu que, d'improvís, es trobà sense combustible.

En la Declaració de Berlín del 25 de març de 2007, Durão Barroso posà la seva signatura al costat de les de Hans-Gert Pöttering, president del Parlament Europeu, i d'Angela Merkel, presidenta de torn del Consell de la Unió Europea, per tal que el gruix del Tractat Constitucional fos reconvertit en tractat de reforma, el que després seria conegut com a Tractat de Lisboa i que entrà en vigor l'1 de desembre de 2009. Es tractà d'una victòria parcial en què es pogueren salvar una part important dels continguts de la Constitució, però, en canvi, es perdé la batalla del relat, en renunciar a una nomenclatura i a un efecte simbòlic contundents.

En el període en qüestió, faltaren també els elements discursius adequats, per exemple, per fer front als discursos alarmistes sobre la immigració i al lligam que s'establia creixentment, en el llenguatge polític a l'ús, entre aquesta i les amenaces terroristes. Mancaren també a l'hora d'afrontar la crisi financera global, que s'inicià el 2007 i que

s'estengué fins el 2012. Però sobretot es deixà de sostenir tot un imaginari que durant dècades havia posat del bracet internacionalisme, enginyeria institucional i governança multinivell per tal mantenir en el projecte europeu tot el seu al·licient i totes les garanties d'èxit continuat. Les regions, sense anar més lluny, deixaren de ser vistes en aquest esquema de coses com a catalitzadores imprescindibles d'una compenetració més elevada entre les societats europees i foren observades com a peons glacials en l'execució de programes comunitaris.

Els efectes negatius d'aquesta manera de veure les coses i d'aquesta manera d'actuar es deixen sentir ja en aquesta segona meitat de la primera dècada del segle XXI: no havia passat gaire temps des de l'adhesió dels deu nous Estats membres el 2004, majoritàriament de l'Europa Central i de l'Est, que els primers signes d'insatisfacció ja es feien notar en algunes d'aquelles societats. El que en el llenguatge institucional s'ha denominat «fatiga de l'ampliació» (*enlargement fatigue*) es deixava sentir ara en les opinions públiques, que veien com els principis continguts en una part les exigències que els havien estat realitzades -per exemple, en termes de protecció de les minories, de promoció de l'educació en llengües minoritàries o de cooperació transfronterera en zones objecte de litigis històrics, entre d'altres- podien ser mal seguits pels antics estats membres.

A Catalunya, les causes internes de l'augment exponencial del sentiment independentista a partir de 2010 es veien amplificades pel fet de no comptar amb la vàlvula d'escapament europea. En dècades anteriors s'havia aconseguit treure ferro a les incomprensions amb l'administració de l'Estat, imaginant que la pertinença a l'Europa unida podia satisfer una part important de les ambicions de construcció nacional. Ara la situació afavoria un joc de suma zero en què una part nombrosa de la societat catalana considerà que havia d'anar a la mobilització. És important destacar que això no es traduí automàticament en antieuropeisme i que, encara que l'ofec experimentat quan el Tribunal Constitucional retallà l'Estatut que Catalunya havia aprovat en referèndum el 2006 es feia més gran tant pels efectes de la crisi financera internacional com per l'emmudiment del discurs de la construcció europea, les mobilitzacions es proposaren atreure l'atenció i la comprensió d'«Europa» com a un dels seus objectius principals. El repetit «Europa ens mira», que per alguns acabà esdevenint una esperança il·lusòria.

III. EL MEU PUNT D'OBSERVACIÓ

El meu punt d'observació d'aquesta realitat ha estat, d'entrada, el d'un historiador/arqueòleg en els anys optimistes de la dècada dels noranta que, després d'acabar també la llicenciatura de Ciències Polítiques, decidí aprofundir igualment en el terreny dels afers internacio-

nals. Dos camins diferents que es retrobaren en l'estudi de la utilització del passat en el discurs polític i de les implicacions d'aquest ús per la manera com les societats projecten el seu futur. Aquesta qüestió centrà la meva tesi doctoral, dirigida per Josep Fontana.

Enmig de tots aquests interessos en evolució, vaig ser diputat al Parlament Europeu del 2008 al 2009. Aquesta responsabilitat em va permetre intervenir en afers concrets de la governança europea. Com a membre de la Comissió de Mercat Interior i Protecció dels Consumidors, vaig poder observar i intervenir en el perfeccionament del mercat únic, que mantenia una important qüestió oberta en la concreció de la llibertat de prestació de serveis. Vaig poder treballar també en qüestions de la nova economia verda, una noció que s'obria pas en el discurs públic. A la Comissió d'Afers Exteriors vaig concentrar-me en qüestions de veïnatge, però també de recomposició de les relacions transatlàntiques, en un moment en què la victòria electoral de Barack Obama donava noves esperances. Vaig triar formar part d'un nombre inusualment alt de delegacions parlamentàries per a les relacions amb tercers països. Les delegacions pel Japó i el Canadà em van permetre calibrar els vincles amb dos importants actors internacionals que poden treballar conjuntament amb Europa per equilibrar el sistema internacional. La participació en la delegació per a l'Assemblea Parlamentària Euromediterrània em permeté implicar-me en la dinamització de les relacions mediterrànies, una direcció que jo ja havia emprès professionalment abans a l'Institut Europeu de la Mediterrània, del 2002 al 2004. A la delegació pel Caucas del Sud vaig poder estudiar de prop els efectes dels conflictes congelats en la postguerra freda i constatar l'aspiració europea d'una part del nostre continent en la que pensem poc.

El 2008, en viatjar a una reunió de Nacions Unides a Nova York a la qual assistia amb el també diputat Bronislaw Geremek, figura emblemàtica de la transició polonesa i historiador format a la Sorbona especialista en la pobresa medieval, en la nostra conversa em va cridar l'atenció que ell insistís que calia fer «alguna cosa» sobre la memòria europea. El que em va semblar inhabitual va ser sentir els termes «memòria» i «europea» entrelligats en el mateix sintagma: poques persones s'expressaven aleshores en aquests termes. Es parlava de memòria de les guerres, de memòria de l'Holocaust, de memòries de les víctimes de la repressió, però molt poques vegades de «memòria europea». La dimensió europea semblava reservada a la història i no pas a la memòria, i potser havia estat amb aquest benentès que en la presa de possessió de Hans-Gert Pöttering com a President del Parlament Europeu aquest havia manifestat, entre els objectius del seu mandat, la intenció de crear una Casa de la Història Europea.

Acabat el meu període de diputat, vaig retornar a la vida acadèmica com a professor visitant de la Universitat d'Indiana i a partir de 2011 em vaig integrar en l'equip que construí la Casa de la Història Europea, compost per una desena d'historiadors i tot un equip operacional d'arreu d'Europa. Foren anys d'elaboració d'una nova proposta de relat europeu, però també de presa de contacte amb organismes que treballen per l'augment de la consciència sobre la història d'Europa, com per exemple la xarxa d'ensenyants d'història Euroclio, amb seu a L'Haia, o l'Observatori del Consell d'Europa sobre l'Ensenyament de la Història, amb seu a Estrasburg. Vaig també tenir una implicació directa en projectes com l'ampliació del *Memorial d'Alsace et Moselle* o dintre de la xarxa de l'Observatori Europeu de Memòries (EUROM), amb seu a Barcelona.

A partir d'aquesta experiència, quines són, al meu entendre, les grans qüestions que travessen la consciència històrica europea, dificultant a vegades un marc de reflexió comú? Jo destacaria tres qüestions fonamentals, d'entre moltes d'altres, que podrien ser evocades.

En primer lloc, es produeix, sovint en el nivell més general del relat a l'ús, una equiparació entre les ideologies que desembocaren en totalitarismes i, de retruc i per comparació, un empetitiment relatiu d'altres experiències dictatorials i autoritàries. Es posa sobre un pla d'igualtat el nazisme i el comunisme -quan no es fa servir la precaució de parlar d'estalinisme-. Contar el drama sense precedents del nazisme en no poques ocasions es fa fent abstracció del fet que dictadures com la del General Franco es formaren a la seva empara i hi mantingueren vincles existencials.

En segon lloc, certes històries *nacionals* (entengui's aquí *històries dels Estats membres*) es mantenen regularment a la perifèria del relat europeu de conjunt, en favor del nucli francoalemany que protagonitzà la reconciliació de la postguerra. Això ha comportat, per exemple, una dificultat per preparar el terreny per a una experiència similar de reconciliació a Europa del Sud-est (incloent-hi la normalització del coneixement sobre la presència de societats musulmanes en la història europea a través els segles), així com, tal com s'ha demostrat amb el temps, a Europa central i Oriental, amb la qual el desenvolupament de les tendències il·liberals a Hongria, a Polònia i encara en d'altres països està en part relacionada.

En tercer lloc, l'allunyament respecte al fet regional i el desconeixement de la història de les nacions sense estat. Es produeixen desplaçaments de significat en el llenguatge utilitzat en els discursos polítics: de manera similar a com s'ha associat creixentment immigració i terrorisme en una mateixa frase (amb la pretensió d'exemplificar els principals reptes a la seguretat), el que en un moment es volia denotar amb l'expressió «nacionalismes excloents», ara només necessita

la referència de «nacionalisme», perquè la idea d'«excloent» ja hi és implícita. És el que es desprenia ja de la proclama de Mitterrand al seu retorn d'un Sarajevo assetjat: «*Le nacionalisme, c'est la guerre*!».

Si parlar de memòria europea semblava incongruent és perquè la noció de memòria havia estat gairebé exclusivament vinculada al trauma de la guerra i als esforços per a la seva superació. Fins i tot les operacions de reconstrucció d'una història comuna semblaven abocades a utilitzar principalment les conflagracions generals com a punt de partida i com a advertiment perquè aquestes no es produïssin mai més. En canvi, quedaven bandejats altres elements de relat, els quals no s'intuïa que poguessin desenvolupar una matriu integral. A poc a poc, però, va aflorant un altre material: el dels vincles de solidaritat que, forjats, en temps de guerra, s'estenen molt més enllà, fins a construir en positiu quelcom de gran abast i permanència: la unitat europea. A la Casa Jean Monnet, a la que em vaig incorporar com a responsable el 2018, hem realitzat publicacions en aquest sentit. No es tracta de quelcom d'evident, ja que la història de la unitat europea —i encara més quan ens hi referim amb la denominació reduccionista d'història de la integració europea— es relaciona en moltes ocasions amb personatges poc interessants, vestits de gris i sempre envoltats de paperassa darrera d'una taula de despatx o la taula de negociació. En canvi, la vida dels pares i mares fundadors fou una vida trepidant, carregada de potencial cinemàtic. Així, Spinelli escrigué el Manifest Federalista a l'illa de Ventotene amb altres col·legues estant empresonat pel règim de Mussolini i Monnet escrigué la seva Declaració Schuman després de vendre conyac al nou món, d'una experiència singular a la Primera Guerra Mundial, la seva condició de número dos de la Societat de Nacions, els negocis als Estats Units i la seva intervenció en els afers públics i les inversions arreu del món, el seu casament a Moscou, la seva activitat resistent durant la Segona Guerra Mundial, i després d'haver creat la primera Comunitat Europea, haver donat continuïtat al seu esforç amb el Comitè d'Acció pels Estats Units d'Europa, des del qual la seva influència es mantindria decisivament en totes les realitzacions posteriors.

IV. EL PENSAMENT PER A L'ACCIÓ A L'ABAST DE CATALUNYA

Com hem vist, encara que Catalunya pugui ser observada com un cas excepcional a Europa de preservació de la seva identitat històrica al marge de les estructures d'estat, això no vol dir que el pis no s'hagi desenvolupat a través de dinàmiques històriques plenament compartides amb la resta del continent. No hem de concloure, per tant, que el tipus de respostes que Catalunya pot necessitar per als reptes del present i el futur no es donin en cap altre lloc d'Europa. No hi ha cap societat

que sigui un calc de la societat catalana, però no hi ha tampoc cap repte específic de la societat catalana que no sigui experimentat, en un grau o un altre, per altres societats d'arreu d'Europa.

En primer lloc, cal que fem d'Europa una Europa federal. No cal aquí amagar el fet que la paraula federalisme ha estat escoltada amb escepticisme i fins i tot derisió per amplis sectors de la societat catalana. Com passa en d'altres *politeies* que consideren que pertanyen a un estat més que no pas que l'estat els pertany (fou també, i potser encara és, el cas del Quebec), la referència al federalisme passa sovint per una mena de voluntat d'adormiment de la pulsió pel reconeixement de la diferència, més que no pas la visualització d'aquesta diferència. D'altra banda, és possible que els significats tècnics que el federalisme pugui adoptar en l'estudi dels polítics comparats i el que la sociologia històrica pugui dir-nos sobre les percepcions internes del mot tinguin poc a veure. Des de fora, alguns poden arribar a considerar que, vista la seva distribució competencial, Espanya és ja un Estat federal a què només li falta el nom. A partir d'una intuïció estranyament complementària, des de dintre d'altres pensen que si demà l'Estat federal fos declarat a Espanya poques coses canviarien. La clau rau, doncs, en la substància que donem a un terme altrament percebut com a massa vast i elàstic. I es tracta d'abordar de cara el reconeixement de la diferència, de definir el *què* del qual el federalisme podria ser, en tot cas, el *com*. Hem pensat en com serien les coses, si, a la manera d'Escòcia, Gal·les i Irlanda del Nord, a finals dels noranta, València, les Illes, Aragó i Catalunya haguessin estat objecte d'una *devolution* altament simbòlica en el pla polític? Hem pensat prou en el model lingüístic suís —amb les seves quatre llengües oficials— com a model del tot possible per a Espanya? Hem pensat en què si els *länder* alemanys són capaços de posar-se d'acord amb el repartiment de la fiscalitat, també ho hem de ser els habitants de l'Estat espanyol, i que si això no passa, potser no és tant pels desequilibris substancials que hi ha, sinó perquè un euro de més ja pot ser massa en un Estat de què un no se senti copropietari?

Els principals esculls a tot això no són pràctics, sinó de mentalitat: demanen una revolució cultural que la política no pugui sinó acollir. Alguns, durant el procés, per a poder obtenir la independència, s'han mostrat disposats a claudicar, si calia, pel que fa a l'afirmació cultural de Catalunya i a la plena normalització de la llengua catalana i s'ha arribat a dir que sobretot el que feia necessària la independència de Catalunya era una suposada diferència moral entre els espanyols —o els castellans, segons les versions— i els catalans. Els catalans seríem gent oberta i treballadora, amb l'esperit abocat al diàleg i a la democràcia, mentre que els espanyols estarien irremeiablement condemnats per la història a ser autoritaris i refractaris a una modernitat tolerant. No cal que analitzem si aquestes afirmacions poden trobar alguna base històrica: em semblen una negació important i inadmissible de les

arrels culturals, de la lluita pel reconeixement del fet diferencial català i l'inici d'un essencialisme fins aleshores desconegut, que conté una visió fonamentalment pessimista de l'ésser humà i que, a més, accepta que l'escenari d'una Catalunya que ha esdevingut independent, però que ha vist relegada la seva llengua és preferible a una Catalunya que aconseguís viure tota la seva plenitud cultural en un estat espanyol que, finalment, després de segles i en presència de noves condicions, li pugui pertànyer.

Horitzó federal, doncs, per a Europa i una arquitectura que doni espai —també— a les nacions sense estat. L'avantatge d'una Europa federal és que rebaixa —qui sap si fins a desaparèixer— la pressió sobre l'individu per a definir-se, sobretot en relació amb coordenades estatals i l'exigència perquè els signes de la seva identitat es confongui amb la reificació de la identitat estatal: això ha començat a passar quan hem deixat d'haver-nos de moure en la vida de cada dia amb una moneda estatal, i pot continuar passant amb els passaports, les banderes, els símbols, etc. De manera encara massa poc perceptible, la Unió Europea ha posat en marxa ja fa temps dispositius perquè, quan cal, els ciutadans europeus puguin fer abstracció en la seva vida quotidiana de la seva pertinença a uns estats concrets i desenvolupin activitats més enllà de les seves fronteres, en atenció a un valor de la proximitat que moltes vegades vol dir també recuperació de lligams històrics interromputs: és el cas, per exemple, de l'Euroregió Tirol-Sud Tirol-Trentino (1998) i del de la que ens inclou als catalans, l'Euroregió Pirineus-Mediterrània (2004). La natura tècnica de molts dels seus dossiers comporten l'avantatge que pràcticament qualsevol àmbit específic pugui ser tractat, però, en canvi, dificulten l'aparició d'elements per un relat més generalista que pugui fàcilment tenir un efecte multiplicador.

Aquest relat ha d'arribar sobretot de l'evolució simultània dels nivells que intervenen en la governança europea: els estats, pilar de la construcció europea, en tant que membres del Consell han de reescriure la seva existència en una Europa federal, en tant que gestors de la diversitat continguda en el seu si. Els ens subestatals participen en la negociació d'aquesta diversitat i n'amplien el radi mitjançant els dispositius transfronterers, sobretot les euroregions, amb la seva càrrega simbòlica. Gosaria dir que sense un aprofundiment de la regionalització, sense un anar més lluny en l'harmonització del reconeixement, dels instruments i de les capacitats de què les regions disposen per a transcendir els estats a què aquestes pertanyen, no serà possible una Europa federal. El relat que les regions desenvolupen és un relat del tot necessari perquè les cultures polítiques dels estats a les quals pertanyen puguin reconèixer-se en un tot europeu. Simone Weil, admirada per Albert Camus com a «l'únic esperit notable del seu temps», en la seva obra pòstuma clau *L'enracinement,* concebé la unitat europea del futur com a quelcom de fonamentat en la reconnexió dels individus

als valors de les seves comunitats locals i històriques. Camus manifestà que li semblava impossible d'imaginar un renaixement d'Europa que no prengués en compte les exigències d'aquesta obra.

És justament la qüestió dels valors el que ens porta a la segona gran consideració d'aquest apartat. Es fa sovint referència als «valors» sense que sapiguem ben bé de què estem parlant. Considero que es tracta d'un terme molt present en el llenguatge corrent, però que, en canvi, és força complicat d'analitzar, especialment per les incoherències que sovint envolten el seu ús. Es parla amb una facilitat excessiva de valors europeus com a línia de demarcació del projecte polític d'unitat europea i del contingent dels qui són cridats a gaudir-ne els avantatges. Això entra en contradicció amb les crides dels europeus a la resta del món perquè adoptin els «nostres» valors o, si més no uns valors compartits (universals?) com a millor garantia pels altres puguin atènyer la seva pròpia modernitat i tot puguem beneficiar-nos de l'estabilitat mundial: la realitat és que, en el món postcolonial d'avui, la vella dominació europea del globus ha fet barrejar el que és fruit de l'idealisme i el que és fruit de la imposició, sense que pràcticament cap espai en quedi al marge d'aquest aiguabarreig. No em veig doncs tampoc massa capaç de dir quins podrien ser un eventuals valors distintius de la societat catalana, ja que moltes vegades es tracta de valors àmpliament compartits i que tenen aquí, com arreu, encarnacions històriques concretes. És el cas dels valors de l'antifeixisme al llarg del segle XX i, a mesura que avançava el segle, dels del postmaterialisme.

Tal com hem vist, el trànsit de la condició premoderna a la postmodernitat sense passar per l'estatalitat conferí a Catalunya una certa agilitat en recuperar consignes antigues i en adoptar-ne de noves, així com reticències a tot allò que pot vincular-se a un *hardware* estatal (exèrcit, moviments uniformats, etc.). Això es visualitzava abans de l'inici del procés en el fet que, la posició dels partits catalans i els seus votants en favor del reconeixement de la sobirania de Catalunya podia estar representada pel 80 per 100 de l'arc parlamentari, sense que en molts casos, això volgués dir, voler-ne fer un ús per aconseguir una estatalitat pròpia que comportaria un bon nombre d'elements estranys a la manera com al llarg de la història i encara avui Catalunya s'ha fet i es fa a ella mateixa. En canvi, l'aposta dels líders independentistes fou per un «dret a decidir» temorós *prima facie* de la invocació dels drets històrics, sense que s'adonessin o sense que volguessin adonar-se que potser era el desgranament pausat d'aquests el que podia mantenir i fer rendible l'ampli consens de la societat catalana entorn a les prerrogatives de Catalunya com a subjecte polític.

La mateixa experiència contra l'autoritarisme i el totalitarisme explica el perquè del rebuig a Catalunya a les més variades formes de discriminació, sobretot quan es tracta d'una discriminació organit-

zada. La societat ha mantingut una aversió declarada a les idees que no es diuen al servei d'una radical igualtat, més enllà del fet que el comportament electoral hagi anat aportant una visió diferent de les coses: el discurs utopista, fins i tot transgressor d'unes certes convencions, ha tingut llarga vida, mentre que les tries dels representants polítics han suggerit més aviat una adhesió, tàcita i més o menys regular, al *compassionate capitalism* de les elits econòmiques.

Les altes cotes d'acceptació del fet migratori, posada en relleu per un article de *Politico* titulat «The New Catalans» i il·lustrat amb una fotografia d'un català d'origen sikh mostrant un voluminós turbant i una llarga barba, tenen a veure amb l'oposició, culturalment arrelada, a les més variades formes de discriminació i amb el valor de la solidaritat en tota circumstància. No haver estat coherents amb aquesta trajectòria en els darrers temps ha facilitat l'aparició- en el lloc més inesperat d'Europa, si estem d'acord amb aquesta anàlisi- de dos potents moviments d'ultradreta que ho comparteixen tot, excepte el posicionament radicalment a favor i en contra de la independència del nostre país. Malgrat aquesta llòbrega conjuntura, cal insistir a dir que els valors de la solidaritat són absolutament imprescindibles, no tan sols perquè la societat catalana, en conjunt, retrobi plenament el capteniment d'humanitat —cosa prou important!— sinó per tal que Europa es construeixi de manera equilibrada. Comporten, en efecte, una redefinició de la manera de prioritzar les polítiques: així, la protecció medi ambient és entesa com un gran bloc de què evidentment forma part vetllar per la salut de tots; el món del treball és on els individus d'una societat es distribueixen les tasques per fer front als reptes conjunts; la vertebració territorial passa sobretot per la difusió de noves estructures que facin possible la vida quotidiana en tots els racons del continent. Entre Illa-de-França i Madrid s'estén una llarga successió de territoris encadenats al llarg de més de 1 500 quilòmetres, on la baixíssima densitat de població pot arribar a ser equiparable a la de l'Estat menys densament poblat del món, Mongòlia. Això contrasta amb l'eix superpoblat de l'antiga Lotaringia, una franja altament industrialitzada que, amb una distància similar, podem fer anar des dels Països Baixos a Milà. Catalunya es troba enmig d'aquestes dues realitats i penso que pot proposar alternatives a tots dos models, en ares d'un territori equilibrat.

En últim lloc, cal que Catalunya actuï perquè el món continuï essent governat pel multilateralisme i perquè avanci cap a una multipolaritat que en garanteixi l'equilibri. Cal continuar lluitant pel món imaginat pel Dret Internacional, transcendint fins i tot les fronteres que s'havia imposat aquest. El nostre país, recordant la seva pròpia història, ha de reclamar en tot moment una Europa en el món i del món, una Europa que deixi enrere qualsevol temptació de replegament... fins i tot (o especialment) quan van maldades!